

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.42:004.738.5(477)"2022/..."

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v055.2025.29>*Д. М. Афанасьєв*ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-2157-0331>*кандидат соціологічних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри соціології та соціальної роботи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»**І. М. Дзямко*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7360-2024>*аспірант
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»**С. В. Чінчевий*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1384-2963>*аспірант
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ У ПЕРІОДИ СОЦІАЛЬНОЇ КРИЗИ: ВІЙНА, ПАНДЕМІЯ, РЕВОЛЮЦІЯ

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві соціальні мережі стали не лише засобами комунікації, а й потужними інструментами громадської мобілізації, особливо в умовах соціальних потрясінь. Український досвід підтверджує, що у періоди соціальної кризи – таких як Революція Гідності (2013–2014), пандемія COVID-19 (2020–2021) та повномасштабне вторгнення Росії в Україну (з 2022 року) – цифрові платформи виконували критично важливу роль у самоорганізації громадян, поширенні перевіреної інформації та формуванні горизонтальних зв'язків між людьми.

Соціальні мережі виявилися універсальним соціальним майданчиком, що дозволяє адаптуватися до змін середовища та викликів, які несуть кризи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади дослідження соціальних мереж як соціального інституту у кризових умовах спираються на класичні уявлення про соціальний капітал. Найвідоміші підходи до його концептуалізації запропонували П. Бурдьє [7], Дж. Коулман [8] та Р. Патнем [9]. Бурдьє акцентував на ресурсному потенціалі соціальних зв'язків, Коулман – на їхній продуктивності для спільної дії, а Патнем – на здатності мереж сприяти координації та довірі.

Особливу увагу у сучасній соціології приділяють цифровому соціальному капіталу – формам взаємодії, які виникають у віртуальному середовищі. У цьому контексті важливим є дослідження М. Кастельса, який запропонував концепцію мережевого суспільства, де інформаційні потоки

виступають головною силою соціальної трансформації [3].

Не менш вагоме місце займає концепція «мережевого індивідуалізму» Б. Уеллмана [2], який описує зміну соціальних структур у напрямку персоналізованих, але глобальних мереж, що не обмежуються територією чи традиційними інституціями.

Значний внесок у дослідження слабких зв'язків зробив М. Грановеттер, який довів, що саме неінтенсивні, але численні контакти є джерелом нової інформації і потенціалу мобілізації [1].

У контексті українських реалій важливо згадати дослідження О. Кравчука, який аналізував роль соціальних мереж у мобілізації протестної активності під час Революції Гідності. Він підкреслює значення Facebook як інструменту самоорганізації, а також появу нових форм горизонтального лідерства [4].

Під час пандемії COVID-19 соціальні мережі виступили ареною одночасно для поширення дезінформації і для створення мереж довіри. Ці явища проаналізовано у роботі Володимира Кулика, який вказує на зростання ролі лікарських спільнот, цифрових ініціатив з фактчекінгу та онлайн-психологічної підтримки [5].

В умовах повномасштабної війни соціальні мережі стали не лише інформаційним, але й інфраструктурним ресурсом спротиву, що підкреслюють Т. Брюк, Н. Фергюсон і П. Джустино у своєму дослідженні соціального капіталу в умовах конфлікту [10]. Вони показують, як цифрові інстру-

менти дозволяють зберегти згуртованість громад, навіть в умовах просторової дезінтеграції.

Подібні висновки подають і Т. Кучеренко з колегами, аналізуючи онлайн-мережі підтримки в Україні під час російського вторгнення [11]. Вони розглядають Telegram-групи, волонтерські чати, Instagram-ініціативи як критично важливі механізми колективної дії та адаптації.

Також варто згадати CDC/ATSDR Committee – Американський центр запобігання та контролю захворювань, який запропонував модель community engagement як континууму – від інформування до співкерування. Цей підхід має безпосереднє застосування до аналізу цифрової участі в умовах пандемії та війни [12].

Мета статті – здійснити комплексний аналіз ролі соціальних мереж у періоди соціальних криз в Україні, з акцентом на три ключові історичні етапи: Революцію Гідності (2013–2014 рр.), пандемію COVID-19 (2020–2021 рр.) та повномасштабну війну Росії проти України (з 2022 р.).

Виклад основного матеріалу. Однією з ключових переваг соціальних мереж є можливість негайної реакції, мобілізації та горизонтального поширення інформації, минаючи традиційні бюрократичні канали [1]. У ситуаціях, коли інститути влади діють із запізненням, соціальні мережі часто забезпечують оперативність дій і візуалізацію суспільного запиту.

Під час Революції Гідності соціальні мережі, зокрема Facebook та Twitter, стали інструментами для координації протестної діяльності. Вони слугували каналами миттєвого інформування про пересування силовиків, збори активістів, а також для мобілізації ресурсів – одягу, медикаментів, їжі. На думку дослідників, цей етап став переломним для легітимізації соціальних мереж як джерел громадянського впливу та як соціального інституту комунікації [4]. Зокрема, стрімке поширення хештегів #євромайдан та #майдан дозволило створити транснаціональну мережу солідарності, де українці з-за кордону координували інформаційні кампанії, трансляції та донати.

Також значну роль відіграє зниження вартості координації колективних дій. Соціальні мережі замінюють складні організаційні структури. Організація протестів, гуманітарних штабів, збору коштів – усе це відбувається за допомогою інтерфейсів, доступних кожному. В цьому сенсі соціальні мережі слугують платформами для реалізації концепції «спільнот практики» (communities of practice), які згуртовуються навколо спільних дій [5].

Під час пандемії COVID-19 у 2020–2021 роках цифрові платформи стали основним джерелом отримання інформації про стан здоров'я, карантинні обмеження, вакцинацію. Водночас соці-

альні мережі виявилися подвійним інструментом – поряд із поширенням офіційних повідомлень, вони також стали простором для дезінформації та змовницьких теорій [5]. Проте саме в цих умовах активізувалися онлайн-спільноти лікарів, волонтерів, організацій, які поширювали науково обґрунтовану інформацію, підтримували ментальне здоров'я населення та організовували допомогу найбільш вразливим категоріям громадян.

Під час пандемії особливо помітною стала функція емоційної підтримки. Люди, ізольовані фізично, продовжували залишатися у цифровій взаємодії: обмінювалися новинами, жартами, порадами. Формувалися нові онлайн-спільноти – наприклад, для підтримки хронічно хворих, психологічного консультування, пошуку ліків. Такі практики посилюють горизонтальні зв'язки та довіру – ключові елементи соціального капіталу [3].

У період повномасштабної війни соціальні мережі стали частиною інформаційного фронту. Telegram, Instagram, Facebook і TikTok стали не лише каналами для самоорганізації, а й інструментами документування воєнних злочинів, фіксації гуманітарних потреб, координації евакуацій, збору коштів на армію. На основі хештегів #StandWithUkraine, #SaveMariupol, #RussianWarCrimes формуються глобальні спільноти підтримки, які сприяють міжнародному тиску на агресора. Цифрова комунікація забезпечує новий рівень згуртованості – як усередині країни, так і на рівні діаспори.

Крім функцій самоорганізації, платформи як Facebook, Twitter, Instagram, Telegram слугують інструментами символічного конструювання реальності. У випадку війни, наприклад, формуються заклики до спротиву, солідарності, гідності, що стають основою для спільної ідентичності. Учасники цифрових спільнот використовують аватарки, хештеги, реакції для артикуляції своєї позиції, що підсилює ефект колективної дії [2].

Соціальні мережі відіграють ключову роль у збереженні соціального капіталу, зокрема шляхом підтримки довіри, ідентичності та взаємодопомоги. У часи кризи формується мережевий тип солідарності, що ґрунтується на слабких зв'язках [1], але має значний вплив на здатність до спільних дій. Онлайн-спільноти формуються навколо конкретних викликів і цінностей, які стають каталізаторами горизонтального врядування [2].

Одним із центральних аспектів дії соціальних мереж у кризовий період є перетворення пасивного споживача інформації на активного учасника цифрових подій. Людина може донатити, репостити, брати участь в онлайн-ініціативах, приєднуватися до флешмобів або формувати влас-

ний контент. Це розширює межі громадянської участі, даючи змогу залучити нові групи населення – молодь, людей похилого віку, внутрішньо переміщених осіб [4].

На рівні регіональних ініціатив спостерігається активне використання локальних груп для вирішення конкретних проблем. Наприклад, у період пандемії у багатьох містах України створювалися Viber-групи для передачі ліків, пошуку лікарів, допомоги самотнім людям похилого віку. В умовах війни ці групи адаптувалися до нових викликів: пошук прихистку, евакуація, закупівля амуніції [6].

Крім функціональних можливостей, соціальні мережі також трансформують форму лідерства. У кризових умовах зростає значення неформальних лідерів думок, які мають високу довіру в аудиторії. Це можуть бути журналісти, медики, волонтери, активісти. Вони виконують роль медіаторів між інформаційним простором і суспільством. Їхня присутність сприяє легітимації окремих практик (наприклад, вакцинації або донатів) і спрямовує колективну поведінку [7].

Також спостерігається зростання ролі лідерів думок та волонтерів-інфлюенсерів, які у періоди кризи виконують функції довіри, навігації та емоційної стабілізації. Їхня діяльність сприяє формуванню нового типу цифрового громадянства, де активність у соціальних мережах має реальний вплив на фізичний світ. У цьому контексті соціальні мережі стають простором не лише для комунікації, а для здійснення участі – у наданні допомоги, контролі за владою, впливі на політику.

Проте однією з особливостей сьогодення є гібридна природа криз: інформаційна війна тісно переплітається з фізичною. У цьому контексті соціальні мережі стають як інструментом спротиву, так і мішенню. З одного боку, вони дозволяють викривати злочини, проводити OSINT-розслідування, координувати дії. З іншого – використовуються для кампаній з деморалізації, поширення фейків, паніки, дискредитації. Це ставить під сумнів роль платформ як нейтральних посередників [8].

Серед інших ризиків варто відзначити цифрову втому, психологічне виснаження, вплив алгоритмічних бульбашок та поляризації. Також спостерігається зростання кібератак, фейків та маніпуляцій, які підривають довіру до офіційних джерел. Особливо небезпечним є використання соціальних мереж для інформаційних операцій та дискредитації інституцій.

Алгоритми, які керують інформаційною стрічкою, можуть підсилювати емоційний ефект, сприяти поляризації думок, закритості інформацій-

них бульбашок. У часи війни це проявляється в тому, що користувачі споживають інформацію, яка підтверджує їхні уявлення, але не дає змоги для діалогу з інакшими. Це викликає питання про межі цифрової етики, відповідальність платформ і потребу у критичному мисленні [9].

В умовах соціальних криз дедалі помітнішою стає роль алгоритмів соціальних мереж та інструментів штучного інтелекту у формуванні інформаційного порядку денного. Алгоритмічні системи, які визначають, який контент бачить користувач, ґрунтуються на персоналізації та підвищенні залученості, але у кризові періоди це може призводити до закритості інформаційних бульбашок, посилення поляризації та емоційної напруги [10; 11]. Штучний інтелект, що використовується для автоматичного відбору, перекладу або модерації контенту, може підсилювати певні наративи, не завжди враховуючи контекст чи культурні нюанси. У випадку війни чи пандемії це створює ризики підриву довіри до офіційних джерел, поширення дезінформації та маніпулятивних кампаній, що використовують автоматизовані боти й генеративні моделі [12].

Водночас штучний інтелект та алгоритми можуть виступати і як інструменти протидії дезінформації, автоматично виявляючи фейкові новини, ворожу пропаганду чи координовану неавтентичну поведінку [13]. Використання алгоритмічного фактчекінгу, систем виявлення бот-мереж та аналізу патернів поширення контенту дозволяє оперативно реагувати на інформаційні атаки, що особливо важливо у гібридних конфліктах. Проте ефективність цих механізмів значною мірою залежить від прозорості алгоритмів, етичних стандартів їхнього застосування та співпраці платформ із незалежними дослідниками. Тому важливо поєднувати технологічні інструменти з розвитком цифрової грамотності та критичного мислення користувачів, щоб зменшити ризики маніпуляцій і підвищити стійкість суспільства до інформаційних загроз.

У такому контексті особливо актуальним є розвиток цифрової грамотності. Вміння відрізнити фейки від перевірених джерел, критично аналізувати меседжі, перевіряти факти – стає основою виживання у гібридному середовищі. Громадські ініціативи, спрямовані на просвіту користувачів, повинні стати складовою стратегії соціальної стійкості [10].

Нарешті, важливо зазначити, що дія соціальних мереж значним чином залежить від контексту: політичного режиму, доступу до інтернету, рівня цифрової культури, мови контенту. У країнах із цензурою чи авторитарним контролем соціальні мережі можуть бути заблоковані або використані

для стеження за активістами. У демократичному суспільстві вони, навпаки, є простором свободи і самовираження [11].

Попри значний обсяг теоретичних і прикладних напрацювань щодо ролі соціальних мереж у періоди соціальних криз, низка питань залишається недостатньо опрацьованою та потребує подальшого вивчення. По-перше, необхідним є кількісний аналіз впливу цифрових платформ на мобілізаційні процеси, що включав би метрики залучення користувачів, охоплення аудиторії, інтенсивність комунікації та динаміку мережевої активності під час різних фаз кризи. По-друге, перспективним напрямом є порівняльні дослідження міжнародного досвіду, які дозволять виявити як унікальні, так і спільні для різних країн патерни цифрової взаємодії в умовах війни, пандемій чи масових протестів.

Окремої уваги заслуговує оцінка ефективності інструментів протидії дезінформації, зокрема фактчекінгових ініціатив, змін у алгоритмах платформ та державних комунікаційних стратегій. Важливим є й вивчення гендерних та вікових особливостей цифрової участі, що дасть змогу адаптувати інформаційні кампанії до потреб різних соціальних груп.

Не менш важливим напрямом є аналіз довгострокових наслідків цифрової мобілізації, зокрема її впливу на розвиток соціального капіталу, громадянської активності та стійкості громад у посткризовий період. Крім того, потребують глибшого розгляду етичні та правові аспекти використання соціальних мереж у кризових умовах – від захисту персональних даних до врегулювання меж цифрової свободи слова.

Системне опрацювання цих напрямів сприятиме більш комплексному розумінню функціонування цифрових платформ у кризовому середовищі та розробці ефективних стратегій їхнього використання для підвищення соціальної згуртованості та безпеки.

Висновки Соціальні мережі в українському контексті соціальних криз проявили себе як ефективні інструменти самоорганізації, солідарності та підтримки. Вони стали простором не лише для комунікації, але й для дій, що мають реальні наслідки: організація протестів, збори гуманітарної допомоги, протидія дезінформації, взаємна підтримка. В умовах війни, пандемії та революцій соціальні мережі дозволяють об'єднувати зусилля незалежно від територіального розташування, соціального статусу чи політичних переконань. Водночас постає потреба в розвитку критичного мислення, цифрової грамотності та регуляції онлайн-простору для збереження його як простору довіри. Подальші дослідження мають бути спрямовані

на вивчення довгострокових наслідків цифрової мобілізації, впливу алгоритмічних середовищ на формування наративів та соціального капіталу, а також на гендерні та вікові особливості цифрової участі.

Література

1. Granovetter M. S. The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 1973, vol. 78, no. 6, pp. 1360–1380.
2. Wellman B. Physical Place and Cyberplace: The Rise of Personalized Networking. *International Journal of Urban and Regional Research*, 2001, vol. 25, no. 2, pp. 227–252.
3. Castells M. *Communication Power*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
4. Kravchuk O. Social Media and Civil Activism in Ukraine. *Journal of Media and Social Change*, 2016, vol. 4, no. 2, pp. 33–47.
5. Kulyk V. Digital Platforms in the Time of Pandemic: Ukrainian Society in the COVID-19 Crisis. *Sociology of Health and Illness*, 2021, vol. 43, no. 3, pp. 512–529.
6. Portes A. The Two Meanings of Social Capital. *Sociological Forum*, 2000, vol. 15, no. 1, pp. 1–12.
7. Bourdieu P. The Forms of Capital. In: RICHARDSON, J. (ed.). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood, 1986, pp. 241–258.
8. Coleman J. S. Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 1988, vol. 94, pp. S95–S120.
9. Putnam R. D. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster, 2000.
10. Pariser E. *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You*. New York: Penguin Press, 2011. 294 p.
11. Tufekci Z. Algorithmic Harms Beyond Facebook and Google: Emergent Challenges of Computational Agency. *Colorado Technology Law Journal*, 2015, vol. 13, no. 1, pp. 203–218.
12. Ferrara E. What Types of COVID-19 Conspiracies are Populated by Twitter Bots? *First Monday*, 2020, vol. 25, no. 6. DOI: <https://doi.org/10.5210/fm.v25i6.10633>
13. Pennycook G., Mephetres J., Zhang Y., Lu J. G., Rand D. G. Fighting COVID-19 Misinformation on Social Media: Experimental Evidence for a Scalable Accuracy-Nudge Intervention. *Psychological Science*, 2021, vol. 32, no. 6, pp. 870–880. DOI: <https://doi.org/10.1177/09567976211024598>
14. Brück T., Ferguson N. T. N., Justino P. Conflict and Social Capital: Evidence from the Russian War against Ukraine. *Journal of Comparative Economics*, 2025.
15. Kucherenko T. et al. Online Networks of Support in Distressed Environments: The Case of Ukraine during the Russian Invasion. *arXiv preprint*, arXiv:2308.01914, 2023.
16. Centers for disease control and prevention. *Principles of Community Engagement*. 1st ed. Atlanta: CDC/ATSDR Committee on Community Engagement, 1997.

Анотація

Афанасьєв Д. М., Дзямко І. М., Чінчевий С. В.
Соціальні мережі у періоди соціальної кризи: війна, пандемія, революція. – Стаття.

Стаття присвячена комплексному аналізу ролі соціальних мереж у періоди соціальних криз в Україні, з акцентом на три ключові історичні етапи: Революцію Гідності (2013–2014 рр.), пандемію COVID-19 (2020–2021 рр.) та повномасштабну війну Росії проти України (з 2022 р.). Автори досліджують, як цифрові платформи – Facebook, Twitter, Telegram, Instagram, TikTok та інші – виконують функції мобілізації громадян, координації колективних дій, поширення перевіреної інформації, підтримки морального духу та зміцнення горизонтальних зв'язків у суспільстві. У роботі висвітлено механізми трансформації соціального капіталу в цифровому середовищі, зокрема завдяки формуванню онлайн-спільнот, розвитку слабких зв'язків, активізації лідерів думок та волонтерів-інфлюенсерів. Окрема увага приділяється ризикам, пов'язаним із цифровою комунікацією під час криз – поширенню дезінформації, кібератакам, поляризації та інформаційним маніпуляціям. Зазначено, що в умовах гібридної війни соціальні мережі поєднують функції інструменту спротиву та об'єкта атак, що потребує розвитку цифрової грамотності та критичного мислення громадян. Автори підкреслюють важливість контекстуального аналізу використання мереж у різних політичних та культурних середовищах і доводять, що, незважаючи на виклики, вони залишаються ключовим інструментом самоорганізації та солідарності в Україні. Стаття пропонує як теоретичні, так і практичні висновки щодо потенціалу цифрових платформ для збереження соціальної єдності та стійкості громад у періоди криз, а також окреслює перспективні напрями подальших досліджень у цій сфері.

Ключові слова: соціальні мережі, соціальна криза, війна, пандемія, Революція Гідності, цифрова участь, громадянське суспільство.

Summary

Afanasiev D. M., Dzyamko I. M., Chincevyy S. V.
Social networks in times of social crisis: war, pandemic, revolution. – Article.

The article provides a comprehensive analysis of the role of social networks during periods of social crises in Ukraine, focusing on three key historical stages: the Revolution of Dignity (2013–2014), the COVID-19 pandemic (2020–2021), and the full-scale Russian invasion of Ukraine (since 2022). The authors explore how digital platforms – Facebook, Twitter, Telegram, Instagram, TikTok, and others – function as tools for citizen mobilization, coordination of collective actions, dissemination of verified information, maintenance of public morale, and strengthening of horizontal ties in society. The study highlights the mechanisms of social capital transformation in the digital environment, particularly through the creation of online communities, the development of weak ties, and the activation of opinion leaders and volunteer influencers. Special attention is paid to the risks associated with digital communication during crises – the spread of disinformation, cyberattacks, polarization, and information manipulation. It is noted that in the context of hybrid warfare, social networks combine the functions of a tool of resistance and a target of attacks, which necessitates the development of digital literacy and citizens' critical thinking. The authors emphasize the importance of a contextual analysis of network use in various political and cultural environments and argue that, despite the challenges, social networks remain a key instrument of self-organization and solidarity in Ukraine. The article offers both theoretical and practical conclusions regarding the potential of digital platforms to preserve social cohesion and community resilience during crises, as well as outlines promising directions for further research in this field.

Key words: social networks, social crisis, war, pandemic, Revolution of Dignity, digital participation, civil society.

Дата надходження статті: 14.08.2025

Дата прийняття статті: 25.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025